◆ Коом жана акча

Тапканыбыз – анча, а чачканыбыз канча?

Мамлекеттин бюджетиндеги акча каражаттары салык төлөөчүлөрдүкү, демек, элдики.
Ошондуктан анын сарпталышы катардагы кайдигер эмес жарандардын дайыма кызыгуусун жаратат. Тилекке каршы, биздегидей коррупция өнүккөн мамлекеттердин бийлик органдары элдик каражаттардын сарпталышы боюнча маалыматтын элге жеткиликтүү болушуна кызыкдар боло беришпейт.
Экинчиден, бардык эле мамлекеттердин бюджетинде эч качан акча каражаттары жетиштүү болбойт. Андыктан бюджеттик каражаттарды бөлүштүрүүдө жана алардын жумшалышында ачыктык, маалыматтын жеткиликтүүлүгү чоң роль ойномокчу.

Ачыктык болмоюнча ар кандай божомолдор чыга берет

Негизи биздин өлкөдө донор эл аралык финансылык уюмдардын демилгеси менен бюджеттик акча каражаттарынын жумшалышында ачык-айкындуулук принциптерин камсыз кылуу үчүн мыйзамдык база түзүлгөн. Ал "Мамлекеттик башкаруу органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагындагы маалыматты алууга жеткиликтүүлүк жөнүндө" жана "Бюджеттик укуктун негизги принциптери жөнүндө" мыйзамдарда жазылган. Бирок, тилекке каршы, биздин өлкөдө боло келгендей, бюджет жана анын аткарылышы боюнча маалымат алгысы келген адам аны эч жерден таба албайт. Мына азыр коомчулук арасында чоң ажиотаж жараткан үстүбүздөгү жылдын бюджети боюнча азыр Финансы министрлигинин сайтында да жалпыланган гана кыска маалымат бар. Кеңири чечмелени, түшүнүктүүрөөк болушу үчүн өткөн жылга салыштырылуу менен берилген маалымат жок. А мындай болгон учурда андан карапайым салык төлөөчү түгүл, финансисттер да бир нерсе түшүнүүсү кыйын.

Мында журналисттер үчүн негизги маалымат булагы – парламенттин комитеттериндеги талкуулоолордогу айтылгандар. А чынында бюджеттин долбоору финансы органдары тарабынан даярдала баштагандан тартып мыйзамга ылайык календары сакталуу менен жүргүзүлүүгө тийиш. Мисалы, жергиликтүү бюджеттердин киреше бөлүгү 1-июнга чейин, чыгаша бөлүгү 1-августка чейин такталып, финминге берилиши керек. Ошол эле учурда коомчулуктун өкүлдөрүнүн кеңири катышуулары менен бюджеттик угуулар жүргүзүлүшү, аларда айтылган сунуштар эске алынуусу, же аргументтер менен четке кагылуусу керек.

А бизде мыйзамдагы мөөнөттөр сакталуудабы? Албетте, жок. Болуптур, быйылкы бюджеттер форс-мажордук кырдаалдар менен түшүндүрүлсүн дейли, бирок бизде дайыма эле "форс-мажор" болуп калып жатпайбы!

Экинчиден, биздеги бюджеттин параметрлеринин коомчулук үчүн жеткиликтүүлүгү да чоң суроо жаратат. Мына ошондуктан мамлекеттик бюджеттердин ачыктыгы боюнча Open Budget Index (OBI) эл аралык уюмунун кезектеги жылдык отчетунда Кыргызстан мурдагы СССРдин республикаларынын базасында түзүлгөн өлкөлөрдүн ичинен эң акыркы орунду ээлеген. Салыштыруу үчүн айтсак, кошуна Казакстан мүмкүн болгон 100 баллдан 38ди алса, Кыргызстандыкы - болгону 13.

Быйылкы бюджет да социалдык

Бюджеттин долбоорунда анын негизги принциптеринин бири, башкача айтканда кандай багыттагы бюджет боло тургандыгы так аныкталышы керек. Мисалы, "2011-жылга КРнын республикалык бюджети жана 2012–2013-жылдарга божомолу жөнүндө" КРнын Мыйзамынын өкмөт тарабынан бекитилген долбооруна ылайык, 2011-жылы социалдык секторго 32 миллиард 158 миллион сом жумшалмакчы. Бул республикалык бюджеттин 40,4%ын жана ички дүң продуктыга (ИДП) карата 13,5%ды түзмөкчү. Анын ичинен 4 миллиард 871 миллион 681 миң сому Социалдык коргоо министрлигине, 2 миллиард 935 миллион 357 миң сому Милдеттүү медициналык камсыздоо фондусуна жумшалмакчы. Билим берүүгө чыгымдардын 14%ы, саламаттыкты сактоого – 7,1%ы (бул ал тармактарда иштегендердин эмгек акыларынын май айынан баштап жогорулатыла тургандыгы эске алынгандан кийинки сандар) каралган.

2010-жылы кирешелер 67 миллиард 370,552 миллион сом же 2010-жылга караганда 15 миллиард 896 миллион сомго көп каралган. А чыгашалар 88 миллиард 627,934 миллион сом суммада (анын ичинен 7 миллиард 949,860 миллион сому өнүктүрүү бюджетинин алкактарындагы гранттык каражаттар). Бюджеттин таңкыстыгынын чектелген өлчөмү 21 миллиард 257,381 миллион сом. Финансылоодогу кошумча муктаждык 1 миллиард 589 миллион сом.

Республикалык бюджеттин кирешелеринде салык кирешелери 42 миллиард, салыктык эмес түшүүлөр 10 миллиард 699,4 миллион сомду түзмөкчү.

Мектептердин 1-4-класстарынын окуучуларына тамак уюштуруу үчүн 475 миллион сом каралды.

Мурда облустук бюджеттерде турган мекемелер эми толук бойдон республикалык бюджеттен каржылана баштамакчы. Бул үчүн 213,182 миллион сом каралды. Бирок мындай новаторлук ал мекемелердеги каражаттардын максаттуу пайдаланышына шарт түзө алабы? Бул да чоң суроо. Ага жылдын жыйынтыгында жооп алат окшойбуз.

Кирешелерди теңдештирүү үчүн жергиликтүү бюджеттерге бериле турган теңдештирүүчү гранттарга жалпы суммасы 1 миллиард 59 миллион сом каралды.

(Уландысы 6-бетте)

(Башталышы 5-бетте)

Мындан тышкары жабыр тарткан Ош шаарына компенсация катарында – 250 миллион сом, Жалал-Абадга – 52 миллион сом берилет.

Үстүбүздөгү жылдын бюджетин өнүктүрүү бюджети деп атай алабызбы? Экономикалык тескөө министри У.Ташбаевдин пикири боюнча, 2011-жылы өнөр жайдагы өсүш 4,2%ды түзмөкчү. Энергетика секторунун өсүшү 17,2% өлчөмүндө, "Кумтөр" ишканасынын өнөр жайдагы салымы 45%ды түзмөкчү, ошол эле учурда өткөн жылдын жыйынтыктары боюнча ал 50%га жеткен. Жалпысынан экономиканы өнүктүрүүгө үстүбүздөгү жылы 59 миллиард сом жумшалмакчы, анын 77%ы ички инвестициялар жана 23%ы – чет элдик инвестициялар жана банктарды капиталдаштыруу каражаттары. 2010-жылы негизги капиталга инвестициялар 44 миллиард сом болгон.

Аппаратты кармоого кеткен чыгымдар аз эмес, ал эми кайтарымычы?

Финансы министринин орун басары Арзыбек Кожошевдин маалыматына ылайык, мамлекеттик аппаратты кармоого быйылкы жылдын бюджетинде 12 миллиард 759 миллион сом каралган. Бул жалпы ИДПнын 5%ы. Мынча каражат азбы же көппү? Анча каражат жумшалганы менен аппараттан ошончолук кайтарым болуп жатабы? Бул суроолорго жооп табууда окурмандар өздөрү салыштырып алсын үчүн айта кетсек, 2011-жылдын бюджетинин тартыштыгы 18 миллиард сомду же ИДПнын 7,8%ын түзөт.

Үстүбүздөгү жылы президенттин администрациясын, иш башкармалыгын, Президентке караштуу билим берүү фондун, президенттин архивин, Стратегиялык изилдөөлөр улуттук институтун, Өнүктүрүү институтун, коомдук-маалымат борборун, Президентке караштуу башкаруу академиясын, дарылоо-ден соолукту чыңдоо бирикмесин кармоого жалпысынан 721,804 миллион сом жумшалмакчы, анын ичинен 100 миллион сом Президенттин резервдик фондуна берилет.

◆ Коом жана акча

Тапканыбыз – анча, а чачканыбыз канча?

Бюджетте резервдер барбы?

Бишкек ишкер клубунун мүчөсү финансылык эксперт Бакай Жунушевдин пикири боюнча, бюджеттик тартыштык болуп турган азыркы учурда менчиктештирүү боюнча сабаттуу программа ишке ашырылса, Кыргызстандын бюджети үчүн 320-420 миллион доллар же 15-20 миллиард сом кошумча булак табылмакчы. 1995-жылы башталган менчиктештирүү программасынын жүрүшүндө мамлекеттик менчик объектилеринин дээрлик 95%ы сатылса да, мамлекеттик бюджет 1,5 миллиард сом гана алган. Эми менчиктештириле элек мамлекеттик менчиктеги ишканалардын катарына улутташтырылган объектилер жана мүлктөр кошулган учурда бюджетке кошумча миллиарддаган сомдорду табууга болот. Айрым эксперттердин баасы боюнча, улутташтырылган "Каприз" эс алуу борборунун объектилерин сатуудан эле 10 миллион долларга чейин каражат табууга болот.

Ушул эле эксперт Б.Жунушев азыркы учурда жеке ишканалардагы түшкөн акча каражаттарынын 50%ы текшерүүчү жана жөнгө салуучу органдарга төлөмдөргө кете тургандыгын айтат. Бул төлөмдөрдү 20%га чейин төмөндөтүү жана текшерүүчү органдардын алдындагы отчеттуулук тартибин жөнөкөйлөтүү, ошондой эле экономикадагы кылмыштуулук, рейдерлик басып алуулар менен күрөшүү зарыл. Мындай болгон учурда бюджеттин кошумча резервдери пайда болмокчу.

Жакында "Ар-Намыс" фракциясынын лидери Ф.Кулов өлкөдөгү иштеп жаткан коррупциялык схемаларды жойгон учурда мамлекеттик бюджет кошумча 300 миллион долларга чейин каражат алалат деп жарыялап жиберди. Анын натыйжасында ал мугалимдердин эмгек акыларын 3 эсеге чейин көтөрүүгө боло тургандыгын айтат. Анын мындай пикиринин аргументтүүлүгү боюнча карама-каршы пикирлер жаралса да, коррупция проблемасынан улам бюджеттик каражаттардын зор бөлүгү дайынсыз жок болуп кетип жатканына кошулууга болот.

Мисалы, финансылык эксперт Зоотбек Кыдыралиевдин пикири боюнча азыр биздеги коррупциялык схемалар көпчүлүккө жакшы тааныш. Пара, "шапке", "белгиленип кетмей" дегендер биздин турмушубуздагы демейдеги көрүнүш болуп калышты. Алар мамлекеттик сатып алууларда, капиталдык курулушта, жолдордун ремонтунда дайыма кезигет. Азыр Россияда чуу болуп жаткандай "Лужковдун схемасы" деп аталган нерсе бар. Ал, мисалы, жолдордун курулушу боюнча контракттарды тендерлерде белгилүү бир фирмалар гана утуп алышы. Мында чиновниктердин "үлүшү" 10 пайыздан 20 пайызга чейин болору белгилүү. Ошол үчүн республикалык жана жергиликтүү масштабдагы чиновниктер мына ушундай "эл үчүн керектүү иштерди" жасаганга жабышышат. Андан тышкары ар кандай мамлекеттик заказдарды аткарууда кошуп жазуулар, максатсыз пайдалануу, уурдоолор, натыйжасыз пайдалануулар сыяктуу бюджеттик каражаттарды жеп-ичмейлер кездешет.

Тышкы жардамсыз жашоо жок

2011-жылдын бюджетинин долбоорунда тышкы жардамдардын көлөмү 20%ды түзмөкчү. Финансы министри Чоробек Имашев казынага акчаларды чогултуудагы кыйынчылыктардан улам тыштан карыздарды алууга туура келип жатканын билдирди. Бирок, узак мөөнөттүү келечекте Кыргызстан бюджеттин киреше бөлүгүн өз ресурстарынын гана эсебинен толуктай алат деп үмүттөнүүгө боло тургандыгын айтат. Министрдин оптимизмине көптөгөн пессимисттер кошула тургандыгы да күмөн. Анткени, канчалык программалар иштелип чыгып, кошумча түзүмдөр түзүлсө да, биздеги коррупцияга каршы күрөшүү азырынча имитация боюнча, ашып эле кетсе кампанейщина (бул иште системалуулуктун, туруктуулуктун жоктугу) боюнча калууда.

Ч.Имашев учурда бюджет жылына 10-15% тышкы карыз алуулардын эсебинен финансыланарын билдирди. Быйыл анын чыгашаларынын 80%ы эл аралык уюмдардын эсебинен келген финансы каражаттары менен жабылмакчы. Ошол эле учурда мурдагы бийликтер тарабынан алынган тышкы финансылык милдеттенмелерди да аткаруу керек. А бул бюджеттин түзүмүн каароодо проблема жаратты.

Мырзакат ТЫНАЛИЕВ,
"Кыргыз Туусу"